



Optácia obyvateľov Zakarpatska v československo - sovietskych vzťahoch v rokoch 1945 - 1947

Marián Gajdoš, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, gajdosm@saske.sk
Ivan Sjusko, Instytut svitovoji ekonomiky i mižnarodnych vidnosyn NANU, Užhorod,
Ukrajina

GAJDOŠ, Marián - SJUSKO, Ivan. Optation of population of Transcarpathia in czechoslovak - soviet relations in 1945 - 1947. Individual and Society, 1999, Vol. 2, No. 3.

Population displacements of Transcarpathia to Czechoslovakia in the years 1945-1947 constitutes the first stage of the Czechoslovak-Soviet warrants processes. December 11, 1945 came in Transcarpathia transport of 97 persons who opted for Soviet citizenship. More cases of voluntary options we have not seen. Conversely, under pressure from the Soviet side, the Czechoslovak authorities had acted in assessing applications for citizenship Czechoslovakia much harder, as reflected in particular, growth in the number of persons to whom the request was rejected.

Optation. Repatriation. Transcarpathia. Ruthenia.

Permanentný vojnový konflikt a latentné etnické napätie, ktoré komplikujú situáciu na Balkáne v priebehu 90. rokov nás nútia zamyslieť sa nad tým, či opatrenia, ktorými sa svetové spoločenstvo snaží vyriešiť balkánsku krízu, sú efektívne a či tieto kroky budú aj v budúcnosti garantovať dlhodobú stabilitu v tomto regióne. Podstatou súčasného konfliktu na Balkáne, vedľa geopolitických záujmov, je medzietnické napätie úzko prepojené s náboženskou netolerantnosťou. Ako potvrdzujú aj vojenské akcie NATO proti Juhoslávii v roku 1999, násilnými akciami zvonku je možné dočasne zastaviť ozbrojený konflikt a etnogenocídu. Podľa nášho názoru to však nerieši podstatu problému. Svetové spoločenstvo na Balkáne sa snaží pokojné etnické spolunažívanie vyriešiť aj prostredníctvom vytváraním národnostne čistých teritórií a dobrovoľným alebo núteným presídlením etnických skupín (viď odchod Srbov z Kosova). Historická skúsenosť Európy XX. storočia dokazuje, že to nie je východisko a žiaľbohu je len podstatou syndrómu historických krívd a bázou pre vypuknutie konfliktov tohto druhu aj v strategickej perspektíve. Etnopolitický motivovaným presťahovaním celých národov alebo etnických skupín v priebehu tohto storočia sa nepodarilo zabezpečiť trvalý mier na európskom kontinente.

Prvé etnický motivované medzištátne presídlenia v Európe sa uskutočňovali už na začiatku storočia po Balkánskych vojnách a po prvom svetovom vojnovom konflikte. Najväčší a najmasovejší rozsah však nadobudlo hneď po 2. svetovej vojne. Tento fenomén 40. rokov XX. storočia je niekedy nazývaný aj ako „veľké politické presídlenie národov„.

Súčasťou tohto niekoľko miliónového „veľkého„presídlenia boli povojnové optačné procesy medzi Československom a Sovietskym zväzom. K poznaniu ich špecifik a priebehu významne prispel známy historik Ivan Vanat.¹ Pozornosť však venuje prevažne otázkam presídlenia rusínskeho / ukrajinského obyvateľstva východného Slovenska na Ukrajinu v rámci volynskej akcie a nerozoberá presídlenie z Ukrajiny do Československa v rokoch 1945 - 1947. Tejto otázke väčšiu pozornosť venuje český historik Jaroslav Vaculík.² Napriek nespornému prínosu prác týchto bádateľov, problém optácie obyvateľstva medzi ČSR a ZSSR v priebehu prvých povojnových rokov si vyžaduje ďalší výskum vrátane presnejšieho

vysvetlenia niektorých sporných otázok.

Podľa nášho názoru najmenej sú preskúmané problémy optácie obyvateľov Zakarpatska (Podkarpatskej Rusi), ktorá bola prvou etapou československo - sovietskych opčných procesov. Podľa nám známych nových dokumentov z archívov Ukrajiny, Slovenska a Čieška, rozsah optácie zo Zakarpatská, a to aj v číselnom vyjadrení, nebol oveľa menší ako presídľovacie procesy v rámci volynskej akcie. Preto sa domnievame, ako sme uviedli aj v predchádzajúcich publikáciách, že by bolo chybou podceňovať, resp. ignorovať presídľovanie zo Zakarpatskej Ukrajiny do ČSR v rokoch 1945 - 1947.³

V československo - sovietskych vzťahoch sa o práve na optáciu prvýkrát uvažovalo v súvislosti so Zakarpatskom, čo našlo svoj odraz aj v článku 2 Protokolu k Zmluve medzi ZSSR a ČSR o Zakarpatskej Ukrajine z 29. júna 1945. Podľa neho, osoby slovenskej a českej národnosti, ktoré mali trvalé bydlisko na území Zakarpatskej Ukrajiny, mali právo, do 1. januára 1946, optovať pre štátne občianstvo Československej republiky. Analogicky osoby ukrajinskej a ruskej národnosti, ktoré žili v Československu mohli optovať pre štátne občianstvo ZSSR. Po obdržaní súhlasu príslušnej vlády s opciou tieto osoby sa mali v priebehu dvanástich mesiacov presídlieť do štátu, občianstvo ktorého nadobudli.⁴ V praxi optácia bola rozšírená aj na Ukrajincov a Rusov (a na členov ich rodín), ktorí bojovali proti fašizmu v československých vojenských jednotkách.

Rusi a Ukrajinci z ČSR optovali pre sovietske občianstvo podľa právneho poriadku ZSSR. Právnym základom opcie Zakarpatcov pre Československo, okrem dvojstrannej medzištátnej zmluvy, boli Ústavný dekrét prezidenta ČSR zo dňa 24. augusta 1945 č. 60 Zb. a Vládne nariadenie zo dňa 24. augusta 1945, č. 61 Zb. O príprave opcie podľa zmluvy medzi ČSR a ZSSR o Zakarpatskej Ukrajine z 29. júna 1945. Na základe uvedených dokumentov žiadateľ bol povinný podať opčné prehlásenie, súčasťou ktorého boli potvrdenia: o československom štátnom občianstve a národnosti optanta k 29. júnu 1945 a o jeho trvalom bydlisku, resp. domovskej príslušnosti. Vojenské osoby ruskej alebo ukrajinskej národnosti a členovia ich rodín museli predložiť osvedčenie o účasti na vojne proti Nemecku v radoch československej armády a o príbuzenskom pomere. Tiež sa vyžadovalo uvedenie stavu (slobodný, ženatý, rozvedený, rozlúčený) a mená rodinných príslušníkov, ktorí ho v opcii nasledovali - vrátane dokladov potvrdzujúcich príbuzenský pomer. Úrad, na ktorom bolo opčné prehlásenie podané, vydal optantovi potvrdenie, podľa ktorého on a členovia jeho rodiny, na ktorých sa optácia vzťahovala boli, až do vybavenia žiadosti, pokladaní za občanov ČSR. Optácia nadobudla právoplatnosť až po súhlase ministerstva vnútra alebo ním povereného orgánu štátnej správy. Na základe uvedeného súhlasu bolo optantovi vydané opčné osvedčenie, v ktorom boli uvedené aj mená príbuzných, na ktorých sa vzťahovali účinky opcie.⁵

Československá strana predpokladala, že opcie pre občianstvo ČSR budú podávané na Ministerstvo vnútra. Naopak, sovietska strana požadovala, aby sa o tejto otázke rozhodovalo v zmiešanej československo - sovietskej likvidačnej komisii na Zakarpatskej Ukrajine.⁶ Táto komisia bola zriadená na základe protokolu k zmluve z 29. júna 1945, ale v realite začala pracovať len po 22. novembra 1945, keď zmluva ratifikovalo Dočasné národné zhromaždenie. V tej súvislosti došlo k omeškaniu podávania a posudzovania opčných žiadostí obyvateľov Zakarpatská. To bola aj jedna z príčin, prečo vláda ČSR uložila ministerstvu zahraničia požiadať vládu ZSSR o predĺžení opčnej lehoty do 1. júla 1946. Sovietska strana však súhlasila s prolongovaním termínu najprv len do 1. marca a neskôr do 1. apríla 1946.

Podľa ukrajinských archívnych prameňov však optácia podľa zmluvy z 29. júna 1945 začala 11. decembra 1945, príchodom transportu, v ktorom z Československa na Zakarpatsko prišlo 97 osobami, ktoré optovali pre sovietske občianstvo. V Štátnom archíve Zakarpatskej oblasti je uložený sprievodný list pre prvú skupinu týchto optantov, vydaný 4. decembra 1945 „Výborom občanov Zakarpatskej Ukrajiny v Prahe,,“, ktorý mal sídlo v Prahe 5, na Žitnej ul. 13. Tento výbor v liste žiadal príslušné orgány, aby vyšli v ústrety „repatriantom,,“, ktorí sa aj so všetkým hnutelným majetkom „navždy,,“ vracajú na Zakarpatsko.⁷ Možnosť prihlásiť sa k občianstvu ZSSR a vziať so sebou aj všetok svoj hnutelný majetok však, podľa nás je dôkazom, že nešlo o repatriantov, ale o optantov.

Ako sa zdá, bol to jediný príklad skutočne dobrovoľnej opcie Zakarpatcov, ktorí žili v Čechách. V nasledujúcom období sa situácia razantne vyostřila. Sovietska strana totiž tvrdo požadovala, aby všetky osoby pochádzajúce zo Zakarpatská, ktoré nezískali opčné potvrdenie pre občianstvo ČSR boli navrátené do ZSSR. Predstavitelia sovietskych orgánov navyše neuznávali právo Zakarpatcov podávať žiadosti o optovanie pre ČSR na československom území (napr. prostredníctvom príslušných orgánov Ministerstva vnútra ČSR v Prahe, Bratislave atď.)

Pod tlakom sovietskej strany, od začiatku roku 1946, aj československé orgány postupovali pri posudzovaní žiadosti o občianstvo ČSR podstatne tvrdšie, čo sa prejavilo v najmä raste počtu osôb,

ktorým bola žiadosť zamietnutá. Navyiac, predstaviteľom ZSSR na území Československa, pomáhali násilne koncentrovať tieto osoby v sovietskych repatričných strediskách na československom území. Z nich sa s vojenským doprovodom „vracali,“ na Zakarpatsko už ako repatrianti. Napriek rôznym formám propagandy, ktorá apelovala na vlastenecké city a v ružových farbách vykresľovala perspektívy života v povojnovom Sovietskom zväze záujem o repatriáciu zďaleka nespĺnil očakávania. Repatriovaní mali byť aj občania, ktorým bola zamietnutá žiadosť o opciiu pre ČSR. Podľa informácií ministerstva vnútra z 26. augusta 1946 z 1800 osôb, ktoré nemohli optovať sa sovietskym repatričným úradom len s veľkým úsilím podarilo za štyri mesiace vrátiť len 320 osôb, keďže ostatní sa odsťahovali na neznáme miesta. Príčinou toho stavu bolo, že VI. odbor Ministerstva vnútra ČSR sovietskej repatričnej komisii vydal len dokumenty žiadateľov, ktorým bola opcia odmietnutá. Okrem toho všetkým žiadateľom, ktorí chceli nadobudnúť československé štátne občianstvo bolo vydávané bolo vydané osvedčenie, v ktorom bola veta „Toto osvědčení až do vyřízení opce jest považovati za doklad o československém státním občianství,“⁸ Dnes je už zložitá posúdiť, či išlo o určitý, nie však ojedinelý, prejav solidarity s ľuďmi, ktorí sa z rozličných dôvodov odmietali vrátiť do ZSSR alebo byrokracia na chvíľu ukázala aj svoju ľudskú tvár. Preto minister vnútra nariadil, aby žiadnej osobe z územia ZSSR nebolo udelené štátne občianstvo ČSR bez výslovného súhlasu sovietskych zastupiteľských orgánov. Zároveň bolo rozhodnuté, že v budúcnosti, predtým ako bude žiadateľom zamietnutá žiadosť o opciiu, je potrebné informovať odbor „Z,“ ministerstva vnútra, aby tieto osoby mohli byť československými bezpečnostnými orgánmi dopravené do zberných táborov a nemohli sa tak vyhnúť odsunu do ZSSR.⁹ Na Zakarpatskú Ukrajinu sa mali bezpodmienečne vrátiť následovné kategórie osôb, ktorým československé štátne občianstvo nesmelo byť udelené:

1. Ukrajinci a Rusi, ktorí boli nútení opustiť svoje domovy na Zakarpatskej Ukrajine v dobe zvýšeného ohrozenia ČSR, ako aj tí, ktorí ušli alebo boli vyhnaní po maďarskej okupácii;
2. Ukrajinci a Rusi, ktorí v období okupácie Československej republiky boli vyhnaní na práce do Nemecka, Rakúska a do protektorátu Čechy a Morava.
3. Ukrajinci a Rusi, ktorí prišli dobrovoľne za prácou do ČSR, ale stále mali domovské právo na Zakarpatskej Ukrajine.¹⁰

V tomto poslednom prípade išlo o zvlášť kruté opatrenie, ktoré postihovalo osoby žijúce na území Československa aj dve desiatky rokov. Postihovalo ľudí, ktorí už boli integrovaní do slovenskej a českej spoločnosti, mali tu svoje rodinné zázemie aj prácu a so Zakarpatskou Ukrajinou ich už len formálne spájala domovská príslušnosť a iná ako slovenská alebo česká národnostná príslušnosť (napr. rusínska, židovská).¹¹ Návrat repatriantov z ČSR od začiatku roku 1946 zabezpečoval zvláštny predstaviteľ splnomocnenca vlády ZSSR v Prahe. V januári - júli 1946 to bol pplk. Dejev, ktorého v auguste 1946 vystriedal pplk. Kuvyrkin. Ich prostredníctvom k 1. januáru 1948 z Československa na Zakarpatsko bolo vrátených 1973 repatriantov.¹²

Pozoruhodnou kauzou bol odchod prvých dvoch transportov optantov pre československé občianstvo zo Zakarpatská do ČSR v roku 1946. Vo fondoch Štátneho oblastného archívu v Užhorode je uložený súpis 223 osôb, ktoré vycestovali do ČSR 5. júna a 23. augusta 1946.¹³

Predseda výkonného výboru Zakarpatskej oblastnej rady Ivan Turjanica neskôr vyhlasoval, že tieto transporty odišli na jeho príkaz a jeho osobnú zodpovednosť, ale československá strana, podľa neho, nebola pripravená prevziať uvedené transporty, preto vycestovanie optantov zo Zakarpatská bolo zastavené. Predstavitelia ČSR však upozornili I. Turjanicu, že v uvedených dvoch transportoch sa nachádzal veľký počet Maďarov a ľudí, ktorí sa počas okupácie politicky previnili voči ČSR. Turjanica uvedený fakt potvrdil, ale vyhlásil, že rozhodoval na základe toho, že títo ľudia vlastnili potvrdenie o podaní opcie.¹⁴ V snahe skomplikovať priebeh optácie regionálne orgány sovietskej moci aj naďalej dávali do súpisov vystaňovalcov nielen Slovákov a Čechov, ale často obyvateľov neslovanských národností (Maďarov, Židov). Tak sa stávalo, že napr. styčný dôstojník Ministerstva obrany ČSR v Košiciach upozorňoval, že vo všetkých transportoch optantov mnohí medzi sebou komunikovali po maďarsky aj keď podľa opčných dokladov to mali byť Slováci alebo Česi. Napr. v 13. transporte, ktorý prišiel do pohraničnej stanice Biel 21. júla 1947, štvrtina osôb a v 14. transporte takmer všetci hovorili po maďarsky. Dôstojník upozornil aj na to, že priezviska osôb nenasvedčujú ich slovenský pôvod.¹⁵

Nazdávame sa, že tento krok najvyšší funkcionár štátnej moci na Zakarpatskú uskutočnil zámerne, aby vyprovokoval prerušenie priebehu opcie tamojšieho obyvateľstva pre československé občianstvo. Nepriamo túto skutočnosť dokumentujú aj nasledujúce materiály Slovenského národného archívu (ďalej SNA) v Bratislave. Ministerstvo zahraničných vecí ČSR a Ministerstva vnútra ČSR priebežne, podľa harmonogramu, pripravovali prijatie optantov zo Zakarpatská. Ministerstvo zahraničných vecí ČSR 18. augusta 1946 upozornilo príslušné orgány, že v Užhorode čaká na vycestovanie 140 rodín optantov. Vzápätí 19. augusta bolo dohodnuté, že Povereníctvo vnútra vydá súhlas na príchod transportu. Súčasne

sovietskej strane bolo oznámené, že do Užhorodu príde osobitná skupina pracovníkov ministerstva vnútra poverených kontrolou a organizáciou transportov optantov. Avšak sovietske orgány (alebo dokonca I. Turjanica osobne), bez toho, aby vopred informovali československú stranu, nečakane nariadili odchod transportu. Tak už v ranných hodinách 23. augusta 1946 pricestovalo do Košíc 62 rodín optantov - spolu 157 ľudí. Samozrejme nikto ich neočakával a ich prijatie a rozmiestnenie nebolo pripravené. Optanti boli nútení žiť vo vagónoch na stanici a komplikácie vznikali v súvislosti s ich stravovaním, hygienickým a zdravotníckym zabezpečením. Preto prednosta Oblastného bezpečnostného referátu v Košiciach - kpt. Mosorjak, 28. augusta telegrafický žiadal Povereníctvo vnútra o súhlas, aby osoby z transportu mohli sa sami dopraviť do miest nového bydliska, keďže väčšina z nich mala na Slovensku príbuzných.¹⁶ Z uvedeného vyplýva, že k podobným komplikáciám nemuselo dôjsť, ak by sovietske orgány seriózne koordinovali vysielanie transportov s československými partnermi. Sovietska strana však mala záujem na tom, aby opadol záujem veľkej časti obyvateľov Zakarpatskej Ukrajiny o optáciu pre Československo. Na dosiahnutie tohto cieľa využívala aj vykonštruované zámienky o údajnom nezaujme a nepripravenosti československých orgánov na prijatie optantov zo Zakarpatska. Známe sú aj ďalšie fakty svedčiace, že nastupujúca sovietska moc a osobne jej najvyšší predstaviteľ na Zakarpatskú I. Turjanica úmyselne vytvárali prekážky v priebehu opcie. Dokonca sa vyskytli prípady, že bolo bránené aj vystať sa aj osobám, ktoré už dostali opčné potvrdenie a boli českej a slovenskej národnosti, alebo príslušníkmi československého armádneho zboru. Tento fakt potvrdzujú hlásenia československých zmocnencov poverených realizovaním opcie v Zakarpatskú. Predstaviteľ Ministerstva vnútra ČSR Ervín Polák prišiel do Užhorodu 23. novembra 1945. Ako uvádzal vo svojich hláseniach do Prahy, po príchode do Užhorodu osobne I. Turjanicovi odovzdal poverenie, ktorým ho MZV ČSR splnomocňovalo prerokovávať a organizovať opcie na území Zakarpatska. Zároveň požiadal, aby obyvateľstvu boli sprostredkované informácie o možnosti opcie. Medzi predstaviteľmi sovietskej moci v tomto regióne sa však nestretol s pochopením. Naopak, miestne úrady odmietali spolupracovať neustále sa odvolávajúc na to, že nemajú príslušné inštrukcie z kompetentných miest. V rozpore s obsahom dohôd medzi ČSR a ZSSR, sabotovali úsilie zabezpečiť bezproblémový priebeh opcie, nedovolili zverejniť vyhlášky o opcii a poskytnúť obyvateľstvu potrebné informácie o tejto akcii. Vyskytli sa tiež prípady obmedzovania voľného pohybu úradníkov československej opčnej komisie.¹⁷ Preto sa komisia, bez dosiahnutia významnejších výsledkov, musela vrátiť do ČSR. Ten istý osud postihol aj druhú československú opčnú komisiu, členmi ktorej boli mjr. František Kuracina a Milada Třískalová.¹⁸ Členovia tejto komisie 29. októbra 1946 navštívili I. Turjanicu a oznámili mu, že prišli vykonať odsun československých optantov. Tento v ich prítomnosti sa telefonický skontaktoval s Moskvou odkiaľ mu bolo oznámené, že rozhodnutie sa dozvie do troch dní. V skutočnosti však skoro celý mesiac sa I. Turjanica, počas častých audiencií, sa členom komisie vyhovárал, že nemôže vo veci konať, lebo stále nedostal potrebné inštrukcie z Moskvy. Podľa názoru komisie táto neústretovosť miestnych orgánov na Zakarpatsku vyplývala jednak z ich osobných nesúhlasných postojov k opcii, ako aj z obáv pred prípadnou zodpovednosťou. To viedlo k tomu, že členovia komisie, bez akýchkoľvek výsledkov, sa 26. novembra vrátili do ČSR.¹⁹

Aký bol teda reálny priebeh opčnej akcie na Zakarpatsku a mechanizmus podávania a posúdenia žiadosti o opciu pre československé občianstvo? Podľa oficiálnych sovietskych údajov, ktoré sa nachádzajú vo fonde Oddelenia pre repatriáciu Zakarpatského oblastného výkonného výboru DAZO, celkový počet rodín občanov Zakarpatska, ktorí sa vystaňovali v rámci opcie do ČSR v priebehu rokov 1945 - 1947, bol 1551 (čo predstavovalo okolo 5000 osôb).

Tabuľka č. 1: Optácia zo Zakarpatska do ČSR v rokoch 1945 - 1947 (počet rodín podľa oficiálnych sovietskych údajov)²⁰

Okres (mesto)	Počet rodín
Berehivs'kyj	57
Velykoberezňjans'kyj	37
Volovec'kyj	9
Vinogradovs'kyj	18
Iršavs'kyj	53
Mukačivs'kyj	280
Mižhirs'kyj	3
Perečyns'kyj	110
Svaljavs'kyj	70

Rachivs'kyj	22
Ťjačivs'kyj	24
Užhorods'kyj	432
Chusts'kyj	21
Užhorod - m.	287
Mukačevo	128
Zakarpatská oblasť spolu	1551

Detailnejším štúdiom archívnych materiálov na Ukrajine, v ČR a v SR, sme došli k odlišným údajom týkajúcich sa rozsahu optácie a presídlenia optantov zo Zakarpatska do ČSR v uvedenom období. Už 26. augusta 1946 Ministerstvo vnútra ČSR oznámilo, že dostalo asi 19.000 opčných prehlásení. Z nich stihlo posúdiť len 2.500, pričom zamietnutých bolo približne 1.800.²¹ J. Vaculík však uvádza, že k 1. marcu 1946 bolo podaných 23.168 opčných prehlásení, vrátane 4.813 žiadostí príslušníkov Československej armády a ich rodín, 18.355 civilných osôb, z ktorých 15.132 uviedlo českú alebo slovenskú národnosť. Dalších asi 1.900 prehlásení bolo podaných priamo na Zakarpatsku.²² Podľa našich poznatkov celkový počet optantov zo Zakarpatska odhadujeme minimálne na 20.000 ľudí. Oficiálne sovietske údaje uvádzali len tých, ktorí podávali žiadosti prostredníctvom československej opčnej komisie v Užhorode a odchádzali organizovanými železničnými transportami (približne 5.000 ľudí). Do tohto počtu vôbec neboli zahrnuté osoby, ktoré podávali opčné žiadosti na československom území - MV ČSR a príslušné orgány v Prahe, Bratislave a iných mestách. Ako vidíme podľa vyššie uvedených údajov takýchto osôb mohlo byť okolo 20.000. Do tohto počtu neboli započítané ani osoby ktoré sa vysťahovali do Čiech a Moravy, resp. na Slovensko po okupácii Podkarpatskej Rusi horthyoským Maďarskom, a ktoré podľa prijatých zásad takisto museli podávať opčné prehlásenie, ak chceli ostať občanmi ČSR. Podľa archívnych údajov samotné sovietske orgány priznali, že v období od 2. novembra 1938 do 1. novembra 1945 zo Zakarpatska do iných regiónov ČSR sa vysťahovalo 5.078 rodín, čo bolo približne 15.000 ľudí.²³ Okrem toho, do celkového počtu povojnových optantov a presídlencov zo Zakarpatskej Ukrajiny do ČSR neboli zahrnuté rôzne špecifické skupiny ľudí napr. tí ktorí:

- ilegálne prekročili hranicu,
- sfalšovali potrebné dokumenty,
- oficiálne odišli navštíviť príbuzných, ale do ZSSR sa nevrátili a pod.

Miestne štátne orgány v Zakarpatsku sa pokúšali upresniť počet osôb, ktoré v rokoch 1946 - 1947 bez povolenia odišli za hranice, najmä do ČSR a nevrátili sa. Len v samotnom Chuste k 21. októbru 1946 narátali 428 takýchto osôb.²⁴ Z ostatných obcí Chustského okresu bez povolenia odišlo za hranice 47 a z Rachivs'kého okresu 81 ľudí.²⁵ Presné údaje o počte utečencov sa však nepodarilo zistiť.

V správe za rok 1946, ktorú vypracovalo Oddelenie štátnej sociálnej starostlivosti a rozmiestnenia rodín vojakov pri Mukačevskom výkonnom výbore Mestskej rady národných deputátov - ďalej mestský výkonný výbor) sa uvádza, že z repatriantov, ktorí sa vrátili z fašistického zajatia do Mukačeva, po určitom čase 75% znovu odišlo za hranice - väčšinou do Československa.²⁶ To znamená, že len z tohto zakarpatského mesta odišlo do ČSR okolo 2 - tisíc ľudí. Pritom oficiálne sa uvádza, že z Mukačeva optovalo do Československa dohromady 128 rodín, teda maximálne 500 ľudí.

Vyskytlo sa veľa prípadov, keď obyvatelia Zakarpatska sa snažili získať doklady o tom, že majú trvalé bydlisko na území Československa. Nebolo žiadnou výnimkou, keď sa v záujme toho dochádzalo k falšovaniu dokladov. Orgány Povereníctva vnútra na Slovensku v roku 1949 pri preverovaní správnosti udelenia československého občianstva Ukrajincom po roku 1945, zistili konkrétne prípady falšovania osobných dokladov pre bývalých obyvateľov Zakarpatska. Napr. v priebehu vyšetrovania prípadu „Hučko a spol.“, vyšlo najavo, že pražský advokát Dr. Ivančo v priebehu roka 1946 vydal rôzne falošné potvrdenia pre Ukrajincom, ktorí žili na Zakarpati, a v ich mene podával žiadosti o optáciu. Následne boli doklady, prostredníctvom železničiarov, odosielané do Zakarpatska a konkrétne osoby cestovali ako optanti do ČSR. V Ilave gréckokatolíckí kňazi vydávali osobám prichádzajúcim z Poľska a Zakarpatska falošné rodné listy, na základe ktorých boli zahrnutí do zoznamu obyvateľov príslušných obcí, čo im umožnilo získať štátne občianstvo ČSR. Slovenské orgány Povereníctva vnútra zistili, že najviac falošných potvrdení o československom občianstve vydali okresné národné výbory v Sobranciach, kráľovskom Chlmci, Medzilaborciach, Michalovciach a v Prešove.²⁷ Aj z uvedeného vyplýva, že počet osôb, ktoré v rokoch 1945 - 1947 odišli zo Zakarpatska do Československa bol nepochybne vyšší, ako je oficiálne uvádzaný počet optantov.

Hneď po tom, ako koncom novembra 1945 Dočasné národné zhromaždenie ratifikovalo československo - sovietsku zmluvu, ZSSR uzavrel štátnu hranicu pre voľný pohyb osôb. Toto opatrenie zaskočilo mnohých optantov, ktorí napriek tomu, že mali už opčné osvedčenia alebo dokonca už aj potvrdené československé občianstvo, nemohli sa vrátiť do Československa.²⁸ Preto sú celkom pochopiteľné ich obavy, že opčný proces bude ukončený a oni budú musieť ostať v ZSSR. navyše skoro všetci počas vybavovania opčných osvedčení prišli o zamestnanie a v núdzi boli nútení predávať svoj huteľný majetok. Táto situácia viedla mnohých optantov, ale aj iných obyvateľov Zakarpatska k riskantným pokusom o ilegálne prekročenie štátnej hranice. Veľká časť z nich však pritom bola zadržaná sovietskymi pohraničnými orgánmi a odovzdaná súdom.

Optimistické očakávanie, že z väzenia budú prepustené osoby, ktoré už získali súhlas optovať pre ČSR, sa nespĺnilo. Ako uvádza F. Kuracina v správe z 3. decembra 1946 sovietske súdy na Zakarpatsku, za pokus o nelegálny prechod sovietsko - československej hranice, odsúdili okolo 150 ľudí (väčšinou optantov) na tresty väzenia od šiestich mesiacov do troch rokov. Väčšina z nich bola hneď deportovaná do pracovných táborov v rôznych oblastiach ZSSR. Napriek tomu, predseda Zakarpatského oblastného výkonného výboru I. Turjanica ešte 22. novembra 1946 ubezpečoval členov československej opčnej komisie, že tieto osoby budú spolu s ostatnými optantami odovzdané príslušným orgánom v ČSR.²⁹ Toto ubezpečenie pôsobí dosť divne, keďže sovietsky i československý predstaviteľ museli vedieť ako sa v tom čase postupovalo voči narušiteľom hraníc medzi ČSR a ZSSR.

Koncom roku 1946 záujem o optáciu prejavilo niekoľkotisíc obyvateľov Zakarpatska. Podľa neoverených informácií Povereníctva vnútra na Zakarpatskej Ukrajine prevládali názory, podľa ktorých dôjde k opätovnému pripojeniu tohoto územia k Československej republike. V opačnom prípade vraj dôjde k hromadným ilegálnym prechodom na územie ČSR.³⁰

Štábný kapitán Pavelka, ktorý bol styčným dôstojníkom Povereníctva vnútra pri veliteľstve „Teplice,, v hlásení z 22. októbra 1946 uviedol, že štátna hranica ČSR je často narušovaná ilegálnymi prechodmi československých občanov, ktorí majú domovské obce na území ČSR a dlhší čas žili v Zakarpatskej Ukrajine. Sovietske pohraničné úrady požadovali ich okamžité vrátenie do ZSSR, odvolávajúc sa na ustanovenia zmluvy o výmene obyvateľstva medzi ZSSR a ČSR, podľa ktorej každá osoba, aj keď je slovenskej alebo českej národnosti, môže opustiť územie ZSSR len prostredníctvom opcie. Táto požiadavka sa na československej strane nestretla s „patričnou,, odozvou. Na Slovensku bol zaužívaný postup, podľa ktorého takéto osoby boli orgánmi národnej bezpečnosti odovzdané policajnému trestnému súdu. Tento ich, po vymeraní pokuty a odpykaní trestu, prepúšťal na slobodu s odôvodnením, že na území ČSR majú domovské právo a odmietajú sa vrátiť do Zakarpatskej Ukrajiny.³¹ Uvedený dôstojník žiadal Povereníctvo vnútra o vydanie príslušného rozkazu, ktorý by zosúladoval postup pohraničných orgánov v intenciách blízkyh sovietskemu stanovisku.³² Povereníctvo vnútra v tejto súvislosti už 31. októbra 1946 vydalo rozhodnutie č. 352-4/1946-III/3 dôv., podľa ktorého treba všetky osoby, „... či už majú, alebo nemajú domovské právo na území ČSR a zo Zakarpatskej Ukrajiny nedošli cestou opčnou, vracat' do SSSR,,³³ O tom, že sa dané rozhodnutie uplatňovalo v praxi nasvedčuje aj prípad, keď 23. - 25. novembra 1946 boli stanicou Národnej bezpečnosti v Snine zadržané štyria obyvatelia Zakarpatska - O. Bakajsa, I. Kopka, M. Brizneca a O. Karaman, ktorí 21. novembra pri obci Ulič ilegálne prešli československo - sovietsku hranicu. Tento čin odôvodňovali tým, že ako Slováci sa na Zakarpatskej Ukrajine prihlásili na optáciu, ale vraj „ ... ruské úrady ich nechceli pustiť,, Uvedené osoby boli na základe výnosu Povereníctva vnútra 25. novembra 1946 vrátené späť do ZSSR³⁴, kde bezpochyby boli obžalovaní a odsúdení.

Považujeme za potrebné zdôrazniť, že v daných pomeroch úvahy o dobrovoľnom odovzdávaní Zakarpatcov, ktorí ilegálne prekročili československu štátnu hranicu sovietskym pohraničným orgánom, keď okamžite boli postavení pred súdny tribunál, ako aj rozhovory F. Kuracinu s I. I. Turjanicom o prepustení optantov z väzenia, vôbec nezodpovedali reálnej situácii v sovietskom Zakarpatsku koncom roku 1946 aj keď boli prípady, že po istom čase niektorým z uväznených bolo umožnené optovať do ČSR.

Vyššie uvedené príklady poukazujú na masový charakter migrácie obyvateľstva Zakarpatskej Ukrajiny v období 1945 - 1947. Preto sme presvedčení, že počet vystaľovalcov zo Zakarpatska v priebehu optácie bol značne vyšší ako sa uvádza v dobových oficiálnych zdrojoch i v súčasnej historiografii.

Podľa oficiálnych československých dokumentov počet prisťahovalcov, ktorí v procese reemigrácie prišli zo Zakarpatskej Ukrajiny na podklade protokolu k zmluve medzi ČSR a ZSSR z 29. júna 1945 predstavoval 5 377 osôb.³⁵ Rovnakými číslami operuje aj H. Nosková.³⁶ Všetky uvedené údaje vychádzajú z jedného prameňa, t. j. Konečná zpráva o provedení hromadné reemigrace Čechu a Slovákú z ciziny, ktorú pripravilo Ministerstvo práce a sociálnich věcí ČSR v marci 1950.³⁷ Nepochybujeme o

správnosti týchto oficiálnych údajov, ktoré vychádzajú z podkladov opčnej komisie sídliacej v Užhorode. Rovnaké údaje sa nachádzajú aj v sovietskych oficiálnych zdrojoch. Prípady tzv. „neoficiálnej optácie“, vybavovanie opčných záležitosti mimo Užhorodu na československom území, falšovanie dokladov o štátnom občianstve a trvalom bydlisku, nelegálny prechod hranice atď., dovoľujú vysloviť presvedčenie, že skutočný počet optantov a občanov, ktorí odišli zo Zakarpatskej Ukrajiny v priebehu optácie s cieľom získať československé štátne občianstvo, sa podľa našich odhadov pohyboval na úrovni 20 000 ľudí, t. j. minimálne štyrikrát viac ako to vyplýva z oficiálnych zdrojov.

POZNÁMKY:

¹ Áírñ, .: Í rdčnc ůáññiüz ħññídlz óęđrzióla nóláñz néñâr÷÷číc. ęíčár äđoár (áđññliü 1938 đ. - ęñčé 1948 đ.). Áđññéřár - Đđ řlá 1985, n. 243, 264 - 266.; Áírñ I. Đíâññiü dđññléliü ířđñlá. Átä árññiüřñiřüñz äi äñiüřñiřüñz äđčřác // Áóęē .- 1995.- ą5.- N.71.

² Vaculík, J. Hledali svou vlast. Praha 1995, 38 s.

³ Áiâęříc÷, . - Áréâiř, Ě.: Íđñřóléř dđiöñč ęlc xlóññéiâr÷÷čít ħ NĐNĐ ó dđřř đñé äññiü đięč. Íróęñlé äññię Ócâđññüęñiä öññáđñññó. Níđř ħññíđř, äđóęę 2/1998, Ócâđññiü 1998, n. 97 - 102. Vovkanyč, I. I. - Gajdoš, M.: Optacija hromadan miž ČSR i SRSR (Ukrajinoju) v 1945-1948 rr. ta sučasni problemy ukrajins'koji mensyny v Slovačcyni. Óęđrziř ä řâđñđléñęčó ęłćířđñiäiçó äññiüñčířó. Ęčžâ 1998, n. 500 - 516.

⁴ Đđññięē ę Äiâññiü ęłcáo Níťčię Nññññęčó Nñöčřęññč÷łñęčó Đñđóáęęč č xlóññéiâröęē Đñđóáęęęē ħ Čřęřđđřññęē Óęđřčíl//Čřęřđđřññüęř Óęđrziř.-1945.- 30 ÷łđái .- N.1; Äñęöññiü č ęññđčřü đñ čññiđč nññññęi÷łóññéiâröęčó ħññiřłiçé.- N.5.-N.80.

⁵ Vaculík, J.: Hledali svou vlast, c. d., s. 32 - 33.

⁶ Za československú stranu členmi likvidačnej komisie boli Ladislav Hynko (ministerstvo zahraničných vecí) - predseda, Kazimír Čakrt, (ministerstvo financií) František Franc (ministerstvo vnútra), Štefan Kaifer (ministerstvo spravodlivosti), Ladislav Juskovič (ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti) a Stanislav Režný (Štátny úrad štatistický). Vaculík, J.: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945 - 1948. In: Slezský sborník 95 - 1997 - 1/2, s. 141.

⁷ Prepis pôvodného znenia listu v jazyku orginálu: „Đđññiü: Nđřññiđñ dđřñđřññlá íř Čřęřđđřññüę Óęđrzió. Đññáđčálč . Ä đđčięłiüéó nđčņéó dđřñđřññlá íř Čřęřđđřññüę Óęđrzió äč÷čñęřęñi ęłiř ħñlá, üi dññđñřññüñ ç ñłčññiđz xNĐ íř äñł ä Čřęřđđřññüę Óęđrzió, äłç÷č çł ñiäñ öálnü ñále đóóñęčé ęřññę íř ħññiä äññiäđó ç äi 29 ÷łđái ęlc đđřácññüñññiä xNĐ ñř NĐNĐ. Č ñčó đđč÷čí đđññčē ęñññiüññiä řđñiç ę ñłč ħ đñđřiç÷iö ñññiçó ħ đñäčñč dđřñđřñññē íř Čřęřđđřññüę Óęđrzió ħ ęčó dđřřęñä ñř äññññiđññiü äñđiřárñč íř đññiçł íř árññüęññüçó,„ (Äđčřácíçé řđólä Čřęřđđřññüęñz iäęñññ(äřēł - ÄŘČĪ).- Öññ Đ-236.- Īđ.1.- Īä. Čálđ.5.- Řđę.1.)

⁸ SNA, f. PV-všeob., sign. IV/1, i. č. 129, č. j. ZS-3495-29/8-46.

⁹ Ibidem (ďalej Ib.).

¹⁰ Ib.

¹¹ Napr.:Ib., i. č. 433, Kart. 518, sp. č. 188/1-IV/1-1946; 210/1-IV/1-1946; 196/1-IV/1-1946; 210/2-IV/1-1946.

¹² ÄŘČĪ - Öññ Đ-236.- Īđ.1.- Īä. čálđ. 19.- Řđę.4.

¹³ ÄŘČĪ - Öññ Đ-236.- Īđ.1.- Īä. čálđ. 7 , Apk. 31 - 38.

¹⁴ ČSR a SSSR 1945-1948. Dokumenty mezivládnych jednání. k vydání připravili Karel Kaplan a Alexandra Špiritová. Brno 1996, s. 324.

¹⁵ Vaculík, J.: Hledali svou vlast, c.d., s. 19

¹⁶ SNA Bratislava, fond Povereníctvo vnútra (ďalej PV) - všeob., sign. IV/1, i.č. 129, kart. 228.

¹⁷ Vaculík, J.: Hledali svou vlast, c.d., s. 16 - 17.

¹⁸ Ministerstvo zahraničných vecí 19. augusta 1946 informovalo Povereníctvo vnútra, že do Užhorodu vycestuje zvláštna trojčlenná komisia ministerstva vnútra, ktorú tvoria ministerský radca Toman, mjr. Kuracina a M. Trískalová. SNA Bratislava, f. PV všeob., sign. IV/1, r. 1946, č. 1568 - 52 359, i. č. 129, a. j. 31 428, kart. 228.

¹⁹ ČSR a SSSR 1945-1948, c.d. s. 323-324.

²⁰ Spracované podľa: ÄŘČĪ.- ÖĐ-236.- Īđ.2.- Īä.čálđ.1.-Řđę.14.

²¹ SNA, f. PV-všeob., sign. IV/1, i. č. 129, a. j. 37754. Kart.228.

²² Vaculík, J.: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945 - 1948. Slezský sborník 95-1997-1/2, s. 141 - 142.

²³ ÄŘČĪ.- ÖĐ-236.-Īđ.2.-Īä.čálđ.1.-Řđę.7, 13.

²⁴ Ib., Īđ.1.- Īä.čálđ.7.- Řđę.3-16.

²⁵ Ib. -Řđę.21-29.

²⁶ Ib. - Īä.čálđ.8.-Řđę.32.

²⁷ SNA, f. PV - sekretariát, i. č. 102. Kart.100.

²⁸ Evidencia československých občanov, ktorí sa dočasne nachádzali na Zakarpatsku po zrušení režimu voľného prechodu sovietsko - československej hranice sa nachádza vo fondoch Štátneho oblastného

archívu Zakarpatskej oblasti.

²⁹ ČSR a SSSR 1945-1948, c. d., s. 325.

³⁰ SNA, f..PV-všeob., sign.IV/1, i. č. 129, sp. č. 21144-Z-II/1-b-1946. Kart. 228..

³¹ Ib. , sp. č. 440dôv./46.

³² Ib., sp. č. 352-4/1946-III/3 dôv.

³³ Ib.

³⁴ Ib., sp. č. 21144 -Z-II/1-b-1946.

³⁵ Archiv Kanceláře presidenta republiky (ďalej A KPR) v Prahe, i. č. 1956, sign. 152/54/52. Konečná zpráva o provedení hromadné reemigrace Čechu a Slovaku z ciziny - návrh vládního usnesení.

³⁶ Nosková, H.: Migrace v českých zemích v roce 1945 - 1950 a jejich důsledky pro současnost. In: Gajdoš, M. - Konečný, S. (eds.): Etnické minority na Slovensku - história, súčasnosť, súvislosti. Košice 1997, s. 162.

³⁷ A KPR, i. č. 1956, sign.: 132754/52.